

PENTECOSTARION HYMNS IN THE MANUSCRIPT K-79¹ზატვიკის საგალობლები K-79 ხელნაწერში²

TAMAZ DEVIDZE

PhD student of philology of Akaki Tsereteli State University
 Kutaisi, 59 Tamar Mepe St. 4600,
 Georgia, +995558148401, tazodevidze@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4029-6171>

Abstract. The Georgian manuscripts of "Lenten Triodion" together with linguistic monuments are important historical sources. Manuscripts created in different periods testify to a number of historical facts. The aim of the study is to present the Pentecostarion hymns included in the K 79 manuscript preserved in the Kutaisi State Historical Museum from the editorial and structural point of view, as new, Hellenophile, translations of specific hymns were created in order to bring them closer to the Byzantine liturgical tradition. Gelati Theological and Literary School founded by Davit Agmashenebeli played a special role in this process. K 79 manuscript created in the 15th-16th centuries, testifies to how this process took place and which editions of hymns were preferred in the late Middle Ages.

In some Georgian manuscripts of Lenten Triodion is preserved the hymns of Pentecostarion, specifically, of the resurrection of Jesus Christ. In this point of view, the K 79 manuscript, which has not been studied and published so far, is no exception. A part of the paschal service was revealed in the manuscript, which is very interesting from the textual point of view. In addition to the mattins canon of pascha, Ypakon, Kontakion, Ikos and Exapostilarion are confirmed. The question of the additional affiliation of these hymns is important in determining the relation of the K 79 manuscript to the parallel texts.

The Paschal canon is especially interesting. Until now, the version according to the Par.5 manuscript - two troparia were added to each ode, which, from the content point of view, are dedicated to the Holy Mother of God, was considered to be an extensive variant of the canon. Troparia dedicated to the Mother of God are also preserved in manuscript K 79 and, most importantly, are given separately, after the Paschal Canon. An extensive variant of the canon of resurrection is confirmed in the Sin.5 manuscript. Troparia dedicated to the Most Holy Trinity and the Mother of God are added to each hymn.

To complete the conclusions, it is important to compare Georgian versions with ancient Greek sources. For this purpose, the material discussed by us is compared with the ancient Greek manuscript dated XI century (Vat. 771), which is a novelty in the Georgian scientific space.

Keywords: Source, Manuscript, Lenten Triodion, Pentecostarion, Paschal canon, Edititional affiliation, Composition

თამაზ დევიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
 ქ. ქუთაისი, თამარ მეფის No59, 4600,
 საქართველო, +995558148401, tazodevidze@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4029-6171>

1 This research № PHDF-21-7582 has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG)

2 კვლევა № PHDF-21-7582 განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით

აბსტრაქტი. „მარხვანის“ ქართული ხელნაწერები ენობრივ ძეგლებთან ერთად მნიშვნელოვანი ისტორიული წყაროებია. სხვადასხვა ეპოქაში შექმნილი ხელნაწერები არაერთი ისტორიული ფაქტის შესახებ მოწმობს. კვლევის მიზანია, წარმოაჩინოს ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში დაცულ K 79 ხელნაწერში შეტანილი ზატიკის საგალობლები რედაქციული და სტრუქტურული თვალსაზრისით, რადგან ცალკეულ საგალობელთა ახალი, ელინოფილური, თარგმანები ბიზანტიურ საღვთისმსახურო ტრადიციასთან მაქსიმალურ დაახლოების მიზნით იქმნებოდა. ამ პროცესში განსაკუთრებული როლი შეასრულა დავით აღმაშენებლის მიერ დაარსებულმა გელათის საღვთისმეტყველო-სალიტერატურო სკოლამ. K 79 ხელნაწერი, რომელიც XV-XVI საუკუნეებშია გადაწერილი, მოწმობს, როგორ წარიმართა ეს პროცესი და საგალობელთა რომელ რედაქციებს ენიჭებოდა უპირატესობა გვიან შუასაუკუნეებში.

ზატიკის, კონკრეტულად, აღდგომის დღესასწაულის საგალობლები „მარხვანის“ არაერთ მნიშვნელოვან ხელნაწერში დასტურდება. ამ მხრივ, გამონაკლისი არც K 79 ხელნაწერია, რომელიც აქამდე არ არის შესწავლილი. ნუსხაში გამოვლინდა აღდგომის დღესასწაულის მსახურება, რომელიც ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით ძალიან საინტერესოა. გარდა აღდგომის საცისკრო კანონისა, დასტურდება: იბაკო, კონდაკი, იკოსი და გამოავლინე. ამ საგალობელთა რედაქციული კუთვნილების საკითხი მნიშვნელოვანია K 79 ხელნაწერის პარალელურ ტექსტებთან მიმართების დადგენის მხრივ.

განსაკუთრებით საინტერესოა აღდგომის კანონი. აქამდე ამ საცისკრო კანონის ვრცელ ვარიანტად მიიჩნეოდა Par.5 ხელნაწერში გამოვლენილი ვერსია, რომლის მიხედვითაც, თითოეულ გალობას ემატება ორ-ორი ტროპარი, რომლებიც, შინაარსობრივი თვალსაზრისით, ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი. ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ტროპარები K 79 ხელნაწერშიც დასტურდება და, რაც მთავარია, ცალკე, აღდგომის კანონის შემდეგაა მოცემული. აღდგომის კანონის ვრცელი ვარიანტი დასტურდება Sin. 5 ხელნაწერშიც, ამ შემთხვევაში თითოეულ გალობას ემატება ყოვლადწმინდა სამებისა და ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ტროპარები.

დასკვნათა სრულყოფისათვის მნიშვნელოვანია ქართულ ვერსიათა შედარება ძველბერძნულ წყაროებთან. ამ მიზნით ჩვენ მიერ განხილული მასალა შედარებულია XI საუკუნით დათარიღებულ ძველბერძნულ ხელნაწერთან (Vat. 771), რაც სიახლეა ქართულ სამეცნიერო სივრცეში.

საკვანძო სიტყვები: წყარო, ხელნაწერი, მარხვანი, ზატიკი, აღდგომის კანონი, რედაქციული კუთვნილება, შედგენილობა

შესავალი

მაცხოვრის აღდგომის დღესასწაულს წინ უძღვის დიდმარხვა და მოჰყვება ზატიკის პერიოდი. დიდმარხვა სრულდება დიდი შაბათის შუაღამის ჟამით, შესაბამისად, ზატიკის პერიოდი იწყება უშუალოდ აღდგომის დღესასწაულის (პასექის) ცისკრის მსახურებით.

დიდმარხვასა და ზატიკში საზოგადო ღვთისმსახურებაში გამოიყენება „ტრიოდინი“, რომელიც აერთიანებს ორ საღვთისმსახურო წიგნს – „მარხვანსა“ და „ზატიკს“. ამ წიგნებიდან აღესრულება კვირის ციკლის მსახურება, რომელიც თვისა და რიცხვის მიხედვით განსაზღვრული არაა.

„ზატიკი, როგორც ჰიმნოგრაფიული კრებულის აღმნიშვნელი ტერმინი, ღვთისმსახურებაში დამკვიდრდა XI ს-დან, მანამდე კი მარხვანი და ზატიკი გაერთიანებული იყო ერთ წიგნში, რომელსაც „ხუედრნი“ ეწოდებოდა“ (გაბიძაშვილი, 2011:53).

„მარხვანის“ ქართული ხელნაწერები არცთუ ისე იშვიათად შეიცავს ზატიკის, კერძოდ, აღდგომის დღესასწაულის საგალობლებსაც. ეს ფაქტი ამ წიგნთა თავდაპირველი ერთიანობით უნდა იყოს შეპირობებული.

ზატიკის საგალობლები დასტურდება „მარხვანის“ შემცველ Par.5, Sin. 5, Sin.70 ხელნაწერებში. ბუნებრივია ამ საგალობელთა გამოვლენა ისეთ ნუსხებში, როგორცაა K 16 და K 38 ხელნაწერები, რადგან ისინი გულანებია, გულანი კი სხვადასხვა საღვთისმსახურო წიგნს აერთიანებს, მათ შორის, „მარხვანსა“ და „ზატიკს“.

ქართლი ლიტერატურის ისტორიაში გამოიყოფა ეტაპი, როცა ბიზანტიასთან პოლიტიკური და კულტურული დაახლოების პროცესში საჭირო გახდა სასულიერო სხვადასხვა ჟანრის წიგნთა ხელახლა თარგმნა. ამ მიზნით დაარსდა გელათის საღვთისმეტყველო-სალიტერატურო სკოლა, რომელმაც ბიზანტიასთან კულტურული დაახლოების პროცესში უზარმაზარი როლი შეასრულა.

ეს პროცესი, ბუნებრივია, შეეხო დიდმარხვისა და ზატიკის საგალობლებსაც. წმინდა ანდრია კრიტიკის სინანულის დიდი კანონის არსენ იყალთოელის თარგმანზე დართულ ანდერძში ვკითხულობთ:

„ვინაძეთგან წმიდათა მამათა და დიდთა მნათობთა ჩუენთა ეფთიმეს და გიორგის მთაწმიდელთა ორგზის ეთარგმნეს წმიდისა ანდრეა მწყემსთმთავრისა მიერ აღწერილნი ესე დიდნი გალობანი და პირველსა მას მეტად შეემოკლნეს... ხოლო მეორესა - [უზომოდ] განეგრცნეს... მიმედ რადმე ტვრთად ზედა-ესხნეს ორნივე იგი ყოვლისა საქართველოდსა ეკლესიათა; ამისთჳს მე, უღირსმან მონამან, საღმრთოდსა მონებისა ღირსქმნულთამან მდაბალმან მონაზონმან არსენი, ვიკადრე მესამედ თარგმნაჲ ამათი უცვალებელად თჳსისა ჳმისაგან თვთ მათვე ძლისპირთა ზედა მათთა, რომელთა ზედა წმიდასა ანდრეას ბერძულად აღწერნეს, ბრძანებითა და ჯერჩინებითა კეთილადმსახურისა და ღმრთივდაცვულისა დავით აფხაზთა და ქართველთა და რანთა და კახთა მეფისაჲთა“ [Par. 5, 154v].

ცხადია, წმინდა დავით აღმაშენებელს სურდა საქართველოს ეკლესიის ღვთისმსახურების ბიზანტიურ ტრადიციასთან დაახლოება. როგორც დამოწმებული ციტატიდან ჩანს, სინანულის დიდი კანონი (მის მგავსად, აღდგომის დღესასწაულის საგალობლები) ხელახლა სწორედ ამ მიზნით ითარგმნა. შედარებით მოგვიანო პერიოდში შექმნილი ხელნაწერები მოწმობენ, როგორ წარიმართა ეს პროცესი და რომელი რედაქციის საგალობლებს ენიჭებოდა უპირატესობა გვიან შუასაუკუნეებში.

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში არაერთი საინტერესო და მნიშვნელოვანი ხელნაწერია დაცული. მათ შორისაა K 79 ხელნაწერი. მიუხედავად იმისა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში არცთუ ისე იშვიათად ხდებოდა მისი დამოწმება, ნუსხა საგანგებო კვლევის საგანი არ გამხდარა, იგი აქამდე შეუსწავლელია. გამომდინარე აქედან, არ არის გამოკვლეული მასში დადასტურებული აღდგომის საგალობლები. აღდგომის დღესასწაულის განგება, რომელიც ხელნაწერის 230v-232v გვერდებზე დასტურდება, მრავალმხრივია საინტერესო. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია, რომ K 79 პარალელურ ტექსტებთან მიმართებით განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს. თავის მხრივ, საინტერესოა საგალობელთა რედაქციული კუთვნილების საკითხიც, რომლის გათვალისწინებაც აუცილებელია K 79 ხელნაწერის წყაროს ძიების საკითხისათვის.

მეთოდები

საგალობელთა რედაქციული კუთვნილების დადგენის მიზნიდან გამომდინარე, გამოვიყენეთ აღწერითი და შედარებითი ანალიზის მეთოდები. აღწერითი მეთოდის საშუალებით აღვწერეთ აღდგომის დღესასწაულის საგალობლები. შედარებითი ანალიზის მეთოდის გამოყენებით გამოვლენილი ტექსტები შევაჯერეთ ძველბერძნულ

(Vat. 771) და ქართულ (Par. 5, Sin. 5, Sin. 70, K 16, K 38) წყაროებში დადასტურებულ ვერსიებთან, რათა გამოკვეთილიყო, როგორია მიმართება ერთი და იმავე რედაქციის შემცველ ხელნაწერთა შორის.

ჰიმნოგრაფიული მასალის კვლევა, ბუნებრივია, მოითხოვს ლიტურგიკის, როგორც მეცნიერების, ცოდნას. თანამედროვე საღვთისმსახურო პრაქტიკის გათვალისწინება მნიშვნელოვანია ანალიზის სისრულისათვის. სწორედ ამ მიზნით გამოვიყენეთ ინტერდისციპლინარული მეთოდი.

შედეგები

სტატიაში განხილულია მაცხოვრის აღდგომის მსახურების საგალობლები K 79 ხელნაწერის მიხედვით. ხელნაწერში გამოვლენილი მასალა მოიცავს: იბაკოს, კონდაკს, იკოსს, აღდგომის კანონს (რომელიც მოიცავს როგორც საკუთრივ აღდგომის დღესასწაულის რვაოდიან კანონს, ასევე ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილ საგალობელს, რომელიც ასევე რვა ოდისაგან შედგება), გამოავლინეს. ტექსტების ქართული ვერსიები შევუდარეთ ერთმანეთს. შედარების შედეგად გამოიკვეთა, რომ ისინი რედაქციული თვალსაზრისით განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებენ. კერძოდ, იბაკო („ცისკარსა მსთუად მოვიდა...“) გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისაა, ამავე რედაქციისაა კონდაკი („დაღაცათუ ნეფსით თვსით...“). ეფრემ მცირის თარგმანით დასტურდება იკოსი („პირველ მზისა მზე...“). რედაქციული არაერთგვაროვნება მოსალოდნელიც იყო K 79 ხელნაწერის თავისებურებათა გათვალისწინებით.

გაირკვა, რომ აღდგომის კანონში დუბლირებულია ძლისპირები. დაზუსტდა, რომ ძლისპირის დასაწყისის სახით მოცემული თარგმანი არ ეკუთვნის წმინდა გიორგი მთაწმინდელს, ეს თარგმანი შედარებით ძველია და დასტურდება Par. 5 ხელნაწერის პირველ ნაწილში, აღდგომის კანონის წმინდა გიორგი მთაწმინდელის თარგმანის წინ. სწორედ ეს უნდა იყოს მიზეზი K 79-ში ამ რედაქციის ძლისპირთა მითითებისა.

დადგინდა, რომ ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ტროპარები, რომლებიც Par.5 ხელნაწერის მესამე ნაწილში აღდგომის კანონისგან გამიჯნული არაა, ცალკე კანონი უნდა ყოფილიყო. ჯერჯერობით K 79 ხელნაწერი ერთადერთი წყაროა, რომელიც ამგვარ, შედარებით ძველ, ვითარებას ასახავს. გამოიკვეთა ისიც, რომ Sin.70 ხელნაწერში ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის კანონი აშიაზზეა მოცემული დასაწყისების სახით.

აღსანიშნავია, რომ წმინდა იოანე დამასკელის აღდგომის კანონის შესახებ არსებულ გამოკვლევაში ქართული თარგმანები შედარებულია მხოლოდ გამოცემულ ტექსტებთან (ხაჩიძე, 1999:36). აღდგომის კანონის ტექსტი გამოვლინდა ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკაში დაცულ Vat. 771 ხელნაწერში. შედარების შედეგად დადგინდა, რომ ძველბერძნულ წყაროში არ დასტურდება ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი კანონი, რაც ეფრემ მცირის თარგმანის წყაროს ძიების საკითხისათვის აუცილებლად გასათვალისწინებელი გარემოებაა.

გამოავლინე, რომელიც არ დასტურდება Par.5-ის პირველ ნაწილში, როგორც K 79-ში, ასევე Par.5-ის მესამე ნაწილში გიორგი მთაწმინდელის თარგმანით უნდა იყოს მოცემული.

მსჯელობა

K 79 ხელნაწერი „მარხვანის“ საინტერესო და მნიშვნელოვანი წყაროა. ანდერძის მიხედვით, ტექსტი წმინდა გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისა:

„იწყებიან წმიდანი ესე და სულთა სარგებელნი მარხვანი მეზუჭრისა და ფარისეველისაჲ. ლოცვა [ყავთ] ნეტარისა მამისაჲ გიორგი მთაწმინდელის[თვს,

რომელმან] თარგმნა წმიდანი ესე მარხვანი და მე მ[ისითა მად]ლითა გამიმარჯოს“ [K-79, 1r].

K-79 ხელნაწერის აღწერილობა გამოქვეყნდა 1953 წელს ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობის I ტომში. აღწერილობა შეადგინა და დასაბეჭდად მოამზადა მუზეუმის მეცნიერ-მუშაკმა ე. ნიკოლაძემ. ხელნაწერი დათარიღებულია XV-XVI საუკუნეებით. ტექსტი შესრულებულია ეტრატზე და მოიცავს 240 ფურცელს, ხელნაწერი ნაკლული და დაზიანებულია, შემოსულია ბოსტანის ეკლესიიდან (ნიკოლაძე 1953, 218).

არსებული აღწერილობა არ არის სრულყოფილი და ზუსტი. კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ხელნაწერში ცალკეულ საგალობელთა ეფრემ მცირისა და არსენ იყალთოელის თარგმანებიცაა შეტანილი. მაგალითად, ხორციელის კვირის საცისკრო კანონი – „გალობანი მეორედ მოსლვისანი“, წმინდა ანდრია კრიტელის სინანულის დიდი კანონი, ბაიაობის კვირის საცისკრო კანონი, დიდი ხუთშაბათის საცისკრო კანონი და სხვ. K 79-ში რედაქციითა შეჯერება გაცილებით უფრო რთული ხასიათისაა, ვიდრე ერთი თარგმანის მეორეთი ჩანაცვლება. ხელნაწერში დასტურდება წლიური ციკლის ორი მსახურების ფრაგმენტი: ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ხარებისა (237v-238r) და ორმოცი სებასტიელი მოწამის განგებისა (232v-233v), ასევე ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის დაუჯდომელი (აკათისტო) (238r-240v).

ე. ნიკოლაძის მიერ შედგენილ აღწერილობაში ზატიკის საგალობელთაგან მხოლოდ ეფრემ მცირის მიერ „ახლად თარგმნილი“ კანონია შეტანილი (ნიკოლაძე 1953, 218).

კ. კეკელიძე „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“, წმინდა ეფრემ მცირის თარგმანებზე მსჯელობისას, აღნიშნავს, რომ ეფრემმა თარგმნა წმინდა იოანე დამასკელის აღდგომის კანონი. აღსანიშნავია ისიც, რომ იგი ამ შემთხვევაში მხოლოდ K 79 ხელნაწერს ეყრდნობა.

„მასვე (ეფრემ მცირეს) უთარგმნია «უსაკუთრესითა სიტყვთა» ანტონი ტბელის ბრძანებით აღდგომის «კანონი» – «აღდგომისა დღე არს» (ქუთაისის მუზეუმი, №79. ფ.230-232) (კეკელიძე, 1960:268).

წმინდა იოანე დამასკელის აღდგომის კანონის ძველ ქართულ თარგმანებს სპეციალური სტატია უძღვნა ლ. ხაჩიძემ. ამ გამოკვლევის შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი, ამჯერად კი შევნიშნავთ, რომ ცნობა K 79-ში დადასტურებული აღდგომის კანონის შესახებ აქაც გვხვდება, ოღონდ სამეცნიერო არსებულ ლიტერატურაზე და არა თავად ხელნაწერზე დაყრდნობით, რადგან მსჯელობაში K 79-ის ჩვენება გათვალისწინებული არ არის.

ხელნაწერში ზატიკის საგალობლები მოცემულია 230r-232v გვერდებზე და, როგორც აღვნიშნეთ, გარდა წმინდა იოანე დამასკელის აღდგომის კანონისა, სხვა მნიშვნელოვან მასალასაც შეიცავს.

K 79-ში დადასტურებული აღდგომის საგალობლებია:

- **იბაკო** – „ცისკარსა მსთუად მოვიდა...“ (K 79,230r);
- **კონდაკი** – „დაღაცათუ ნეფსით თვსით...“ (K 79,230v);
- **იკოსი** – „პირველ მზისა მზე დაჰკდა...“ (K 79,230r)
- **აღდგომის კანონი** – „აღდგომისა დღე არს...“ (K-79,230v-231v);
- **ღვთისმშობლის კანონი** – „აღდგომისა მხილველი მისა...“ (K-79,231v-232v);
- **გამოავლინე** – „ჯორცითა მიიძინე...“ (K-79,232v).

აღდგომის მსახურება, როგორც წესი, მოჰყვება დიდი შაბათის მწუხრის განგებას. K 79-ში, მიუხედავად იმისა, რომ ხელნაწერის გვერდები არეულია, ეს მიმდევრობა დარღვეული არ არის. საინტერესოა, რომ აღდგომის მსახურების შემდეგ, 232v გვერდზე, დასტურდება ორმოცი სებასტიელი მოწამის განგების ფრაგმენტი. ეს მიუთითებს, რომ აღდგომის საგალობლებით სრულდებოდა კვირის ციკლის მსახურებები. ფაქტია ისიც,

რომ ორმოცი სებასტიელი მოწამისა და ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის წეს-განგებანი ხელნაწერის ბოლო ნაწილში იყო მოცემული. ორმოცი სებასტიელი მოწამის განგების შემდეგ, ახალ ფურცელზე, ისევ დიდმარხვის საგალობლები, კერძოდ, დიდი პარასკევის განგების ფრაგმენტია მოცემული. ეს ფაქტი ხელნაწერის გვერდების არევის შედეგია და ე. ნიკოლაძის აღწერილობაში აღნიშნული არ არის.

როგორც აღვნიშნეთ, რედაქციული შედგენილობის თვალსაზრისით, K 79 არაერთგვაროვანი და საინტერესო ნუსხაა. ამ მხრივ, არც აღდგომის საგალობლებია გამონაკლისი.

ხელნაწერში აღდგომის მსახურებას ამგვარი შენიშვნა უძღვის:

„კვრიაკესა ცისკრად წარდგომაჲ, რაოდენიცა გინდეს, პირველისა ჳმისა წარდგომათაგან თჳჳ“ (K 79, 230r).

საცისკრო კანონამდე მოცემულია იბაკო, კონდაკი და იკოსი. სტრუქტურული თვალსაზრისით, K 79 მიჰყვება Par.5 ხელნაწერის პირველ და მესამე ნაწილებში გამოვლენილ ვარიანტებს. ამ მხრივ, განსხვავებულია Sin. 70 ხელნაწერი, რომელშიც აღდგომის დღესასწაულის საგალობლები უშუალოდ საცისკრო კანონით იწყება:

„ბრწყინვალესა კვრიაკესა ცისკრად, უგალობსა, ჳმაჲ ა. აღდგომისა დღე არს...“ (Sin. 70, 236r).

იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ აღდგომის კანონის დასათაურებაში მითითებულია მთარგმნელი, შეიძლება გვეფიქრა, რომ დანარჩენი საგალობლები გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისაა, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ასე არ არის. განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე.

იბაკო აღდგომის მსახურების მნიშვნელოვანი საგალობელია. იგი იკითხება როგორც ცისკრის მსახურებაში, ასევე პასექის ჟამშიც. ტიპიკონის თანახმად, ცისკრის მსახურებაში იგი იკითხება მესამე გალობის შემდეგ (ზატიკი, 1738:6), ხოლო პასექის ჟამში აღდგომის ტროპარის შემდეგ (ჟამნი, 1899: 540). Par.5-ის მესამე ნაწილსა და K 79-ში დასტურდება იბაკოს გიორგი მთაწმინდელის რედაქცია, ის, რომელიც პარიზული ნუსხის პირველ ნაწილშია მოცემული.

იბაკოს ტექსტი გამოვლინდა ძველბერძნულ ხელნაწერში (Vat. 771), რომელიც დაცულია ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკაში. იბაკოს გიორგი მთაწმინდელის თარგმანი, ტექსტობრივი თვალსაზრისით, მიჰყვება Vat. 771-ში დადასტურებულს, „ზატიკის“ ბერძნულ გამოცემებში კი იბაკოს ტექსტი შედარებით ვრცელია. ამ თვალსაზრისით, ეს გამოცემები უპირისპირდება როგორც ქართულ ვერსიებს, ისე ზემოთ დასახელებულ ძველბერძნულ წყაროს.

„Προλαβῶνσαι τὸν ὄρθρον αἰ περὶ Μαρίας, καὶ εὐροῦσαι τὸν λίθον ἀποκλισθέντα, ἦκουσον ἐκ τοῦ Ἀγγέλου...“ (Vat. 771, 192v).

„Προλαβῶνσαι τὸν ὄρθρον αἰ περὶ Μαρίας, καὶ εὐροῦσαι τὸν λίθον ἀποκλισθέντα τοῦ μνήματος, ἦκουσον ἐκ τοῦ Ἀγγέλου...“ (Πεντηκοστάριον, 1890:2; Πεντηκοστάριον, 2002:10).

τοῦ μνήματος - ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი მესამე კანკლედობის სახელია და ითარგმნება როგორც **საფლავისაგან**. საგულისხმოა, რომ იგი არ დასტურდება გიორგი მთაწმინდელის რედაქციაში:

„ცისკარსა მსთუად მოვიდა მარიამ მოყუსებითურთ და პოვა ლოდი გარდაგორვებული და ანგელოზისაგან ესმა...“ (Par.5, 215r, 273v, K 79, 230r).

აღდგომის კონდაკი „დაღაცათუ ნეფსით თჳსით...“ სხვადასხვა რედაქციის ტექსტებითაა მოცემული Par.5-ის მესამე ნაწილსა და K 79 ხელნაწერში. K 79 ხელნაწერი ამ შემთხვევაშიც გვთავაზობს გიორგის რედაქციას.

„დაღაცათუ ნეფსით თჳსით

საფლავად შთაჳედ, უკუდავო,

არამედ ჯოჯოხეთისა იგი ძალი

დაარღვე და აღსდევ ვითარცა მძლე,
ქრისტე ღმერთო, ხოლო
მენელსაცხებლეთა
დედათა ხარებად მიჰმადლე და მოციქულთა მშჯდობად მიანიჭე,
რომელმან დაცემულთა მიეც აღდგომად“ (K 79, 230v).

„დაღაცათუ საფლავად შთაჯედ, უკუდავო,
არამედ ჯოჯოხეთისა ძალი დაჰჰსენ
და აღსდევ ვითარცა მძლე, ქრისტე ღმერთო,
დედათა მენელსაცხებლეთა სიხარული უბრძანე და შენთა მოციქულთა მშჯდობად
მიანიჭე,
რომელი დაცემულთა მიჰმადლებ აღდგომასა“ (Par.5, 273v)

განსხვავებული ვითარება იკოსთან მიმართებით. დასტურდება სხვა, სავარაუდოდ, წმინდა ეფრემ მცირის მიერ შესრულებული თარგმანი. ტექსტი მიჰყვება Par.5-ის მესამე ნაწილში დადასტურებულ ვარიანტს და განსხვავდება იმ თარგმანისაგან, რომელიც პარიზული „მარხვანის“ პირველ ნაწილშია მოცემული.

„პირველ მზისა მზე დაჰჰდა ოდესმე
საფლავად,
რომელსა მიეგბნეს განთიად და ეძიებდეს,
ვითარცა დღესა მენელსაცხებლენი დედანი
და ურთიერთას ღარადებდეს:
მოვედით, ზ, მეგობარნო,
დავასხათ სულნელი
ჯორცთა მათ დაფლულთა, ცხორებაშემოსილთა
ჯორცთა აღმადგინებელთა ადამ დაცემულისათა,
რომელნი წუთლა სხენან სამარებსა,
წარვიდეთ, ვისრაფოთ, ვითარცა მოგუთა
და თაყუანისვსცეთ და მიუძღუნოთ მიჰრონი,
ვითარცა ძღუნენი არა სახუჭვლითა,
არამედ სიდონითა წარგრაგნილსა
და ვიხილოთ და ჯმაჯყოთ:
აღდევ, ზ, მეუფეო,
რომელი დაცემულთა მისცემ აღდგომასა“ (K 79, 230v)

„მზისა შემოქმედი რად მზე საფლავსა
შინა შთაჰდა ჯორცითა,
ცისკარსა მოვიდეს მენელსაცხებლენი
ძიებად მისსა და ურთიერთარს
იტყოდეს: მივისწრაფოთ ჩუენ
შემურვად ჯორცთა
ცხორებისმომცემელთა,
დაცემულისა
ადამისა, აღმადგინებელთა საფლავსა
შინა მყოფთა
მოვედით უკუე მივისწრაფოთ და თაყუანისვსცეთ მას
და ნელსაცხებელი
ძღუნად მიუჰყრათ შეხუეულსა სუდართა და ჯმაჯყოთ:
აღდევ, ზ, მეუფეო,

დაცემულთა აღმადგინებლო,
 აღდეგ და განაზნიენ
 მტერნი აღდგომისანი“ (Par.5, 215r-215v)

აღსანიშნავია, რომ K 16 ხელნაწერში დასტურდება იკოსის წმინდა გიორგი მთაწმინდელის თარგმანი (K 16, 1026v), რაც შეეხება კონდაკს, ფურცლის დაზიანების გამო კონდაკის ტექსტი არ ამ ხელნაწერში არ შემონახულა. K 38 ხელნაწერში აღდგომის კონდაკიცა და იკოსიც წმინდა გიორგი მთაწმინდელის თარგმანებითაა შეტანილი (K 38, 1000v).

კვლევის ამ ეტაპზე აღდგომის კონდაკი და იკოსი არ გამოვლინდა Vat. 771 ხელნაწერში. აღნიშნულ ნუსხაში აღდგომის კვირის მსახურება ტროპარითა („Χριστός ἀνέστη ἐκ νεκρῶν...“ და იბაკოთი („Προλαβόντα τὸν ἡμέριον αἰ περί Μαριάμ...“) იწყება (Vat. 771, 192v).

აღდგომის საცისკრო კანონი მრავალმხრივ გამორჩეული საგალობელია, მას ოქროს კანონის სახელითაც იცნობენ. მისი ავტორია წმინდა იოანე დამასკელი. ლ. ხაჩიძემ კანონის ქართულ თარგმანებთან დაკავშირებული არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი გაარკვია თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, 1999 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში გათვალისწინებული არ არის K-79 ხელნაწერის ჩვენება. მართალია, ეს ხელნაწერი შედარებით გვიანაა გადაწერილი, მაგრამ, როგორც აღმოჩნდა, იგი მრავალმხრივ საინტერესო და საგულისხმო მასალას გვაწვდის აღდგომის კვირის საცისკრო კანონის შესახებაც.

უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია, რომ ეფრემ მცირემ აღდგომის კანონი ანტონ ტბელის ბრძანებით თარგმნა. ეს ფაქტი მიუთითებს, რამდენად მნიშვნელოვანი იყო საგალობელთა ზუსტი, სრულყოფილი თარგმანის არსებობა საქართველოს ეკლესიისათვის. ეფრემ მცირემ ამ ამოცანას შესანიშნავად გაართვა თავი. ლ. ხაჩიძე შენიშნავს:

„როდესაც ერთმანეთს ვუდარებთ ეფრემის თარგმანს და ბერძნულ ორიგინალს, ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ესაა ორიგინალის ორეული. აქვე ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ გარემოებას: მიუხედავად ორიგინალთან ასეთი დიდი სიახლოვისა, ეფრემის თარგმანში არ გვხვდება ქართული ენისათვის არაბუნებრივი ფორმები“ (ხაჩიძე, 1999: 17).

K 79-ში დადასტურებული ვარიანტი, ტექსტობრივი თვალსაზრისით, მიჰყვება Par. 5-ში დადასტურებულს. არსებული განსხვავებანი სტრუქტურული ხასიათისაა. პირველ რიგში, საყურადღებოა კანონის ძლისპირთა საკითხი.

ისევე, როგორც არაერთ სხვა შემთხვევაში, ძლისპირები დუბლირებულია აღდგომის დღესასწაულის საცისკრო კანონშიც. დასტურდება ერთი და იმავე ტექსტის ორი რედაქცია. პირველი მათგანი მოცემულია დასაწყისის სახით.

„გალობად ა
 დღესა მას აღ.
 აღდგომისა დღე არს განვბრწყინდებოდეთ აწ, ერნო,
 პასქად უფლისა, პასქად
 რამეთუ სიკუდილისაგან
 ცხორებად და ქუწყანით ცად მიმართ
 ქრისტემან მცვალნა
 ძლევისა მაგლობელნი დღეს“ (230v).

დასაწყისის სახით მოცემული ძლისპირის არ არის წმინდა გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისა. Par.5 ხელნაწერის პირველ ნაწილში მოცემულია აღდგომის კანონის ორი თარგმანი. გიორგი მთაწმინდელს უნდა ეკუთვნოდეს მეორე მათგანი, რომელსაც ამგვარი შენიშვნა უძღვის:

„იგივე გალობანი ჩუენისა უნდოდა გულისკმისყოფისაებრ ორნივე წინაშე დაუსხმანიდა, რომელიცა ჯერ-გიჩნდენ, გალობდით“ (Par.5, 216r).

K 79-ში მითითებული ძლისპირთა პირველი ვარიანტი დასტურდება Par.5 ხელნაწერში და წინ უძღვის წმინდა გიორგი მთაწმინდელის თარგმანს.

„დღესა მას აღდგომისასა ვიხარებდეთ, ერნო,
პასექსა უფლისასა,
რომლითა ქრისტემან ღმერთმან
სიკუდილისაგან მივსნნა და ქუეყანით ცად
აღმიყუანნა სუფევად
ძლევისა მგალობელნი დღეს“ (Par.5, 215v).

აღდგომის კანონის წმინდა გიორგი მთაწმინდელის თარგმანში, ეს ძლისპირი ამგვარია:

„აღდგომისა დღე არს,
ბრწყინვალე ვიქმნეთ, ერნო,
პასექი ღმრთისად,
პასექი, რომლისა მიერ
სიკუდილისაგან ცხორებად და ქუეყანით ცად აღმიყუანნა
სიკუდილისაგან მივსნნა და ქუეყანით ცად აღმიყუანნა
ქრისტემან ყოვლადძლიერმან,
რომელნი უგალობთ ძლევისა ებნითა“ (Par.5, 215v).

ფაქტია, K 79 ხელნაწერის გადამწერი იყენებს შედარებით ძველი რედაქციის ტექსტს, რომელიც იმავე Par.5 ხელნაწერშია შეტანილი. ეს ფაქტი მოწმობს, რომ K 79-ს მჭიდრო კავშირი აქვს Par.5 ხელნაწერის პირველ ნაწილთან, რადგან, როგორც ქვემოთ გამოჩნდება, ძლისპირთა დუბლირების სხვა შემთხვევები გიორგისეულ და ეფრემისეულ რედაქციათა შეჯერების ცდას წარმოადგენს.

ძლისპირთა ორი ვარიანტი დიდი ხუთშაბათის საცისკრო კანონებშიც დასტურდება: პირველი, რომელიც მხოლოდ დასაწყისითაა მოცემული და მეორე, სრული ვარიანტი. პირველად მითითებულია ის ძლისპირები, რომლებიც ტექსტის გიორგისეულ რედაქციაში დასტურდება „ზღუად მეწამული...“ (შდრ. Par-5, 202r). მეორე ძლისპირი მოცემულია სრულად და ემთხვევა Par-5 ხელნაწერის მესამე ნაწილში დადასტურებულს (შდრ. Par-5, 202r).

ანალოგიური ვითარებაა დიდი შაბათის ოთხფსალმუნის შემთხვევაშიც. დასტურდება ძლისპირთა ორი ვარიანტი: პირველი, რომელიც დასაწყისების სახითაა მოცემული, Par-5-ის პირველ ნაწილში დადასტურებულს ემთხვევა (შდრ. 209v-210r). რაც შეეხება მეორე ვარიანტს, ის მოცემულია სრულად და დასტურდება Par-5-ის მესამე ნაწილში (შდრ. 270v-271r).

ჩვენი აზრით, ძლისპირთა დუბლირება სწორედ ორი რედაქციის შეჯერებით უნდა იყოს შეპირობებული. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ხელნაწერის გადამწერი, რომელიც რედაქტორულ სამუშაოსაც ასრულებს, ერთი მხრივ, ცდილობს ახალ თარგმანთა და რედაქციათა გათვალისწინებას, მეორე მხრივ კი, ინარჩუნებს გარკვეულ კავშირს ტექსტის წმინდა გიორგი მთაწმინდელის რედაქციასთან.

საინტერესო საკითხია აღდგომის კანონის შედგენილობა და, ამ თვალსაზრისით, ქართული თარგმანების მიმართების დადგენა Vat. 771 ხელნაწერში გამოვლენილ ვერსიასთან.

Par. 5 ხელნაწერში აღდგომის კანონის ეფრემ მცირის თარგმანი შედარებით ვრცელია, კერძოდ, თითოეულ გალობას დამატებული აქვს ორ-ორი ტროპარი. ეს გარემოება შენიშნული აქვს ლ. ხაჩიძეს.

„ეფრემისეული თარგმანის თითოეული გალობა წინადროინდელ თარგმანებთან და დღეისთვის ჩვენს ხელთ არსებული ბერძნული ტექსტის გამოცემებთან შედარებით, შეიცავს 2-2 ახალ ტროპარს, რომლებიც კანონის თითოეულ ოდას ბოლოში დაერთვის“ (ხაჩიძე, 1999: 41).

იქვეა მითითებული, რომ ეს ტროპარები მხოლოდ Par.5-ში დასტურდება და არ გვხვდება Sin. 70 ხელნაწერში, რომელიც „მარხვანის“ ეფრემ მცირის რედაქციის ტექსტს შეიცავს (იქვე).

მართალია, Sin.70 ხელნაწერში ეს ტროპარები სრულად არ არის მოცემული, მაგრამ თითოეული გალობის ბოლოს აშიაზე მინაწერის სახით არის მითითება მათ შესახებ. მინაწერი შესრულებულია სხვა ხელით, რაც უნდა მიანიშნებდეს, რომ იგი მოგვიანო პერიოდისაა. ეს ძალიან საყურადღებო ფაქტია და მიუთითებს, რომ ამ ტროპარების ჩართვის ტრადიცია თანდათან მოიშალა.

რაც შეეხება K 79 ხელნაწერს, იგი განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს. კერძოდ, ეს ტროპარები ამ შემთხვევაში ცალკე კანონის სახითაა მოცემული და წინ უძღვის ამგვარი შენიშვნა:

„ღვთისმშობლისანი აღდგომისანი დიდისა კვრიასკისა თანა“ (231v).

იქვეა მოცემული ძლისპირის დასაწყისიც: „აღდგომისა დღე არს...“ (231v).

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში დაცული ორი გულანში – K 16 და K 38 გამოვლინდა ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი საგალობლები. ამ შემთხვევაში ეს ტროპარები ცალკე კანონის სახით არ არის მოცემული. K 38-ში პირველი მათგანი ყველა გალობაში სინგურით იწყება, რაც მიუთითებს, რომ ისინი საკუთრივ აღდგომის კანონის ნაწილად არ უნდა იქნეს ჩათვლილი.

K 79 ხელნაწერი უპირისპირდება ჩვენ მიერ განხილულ ყველა ნუსხას. სავარაუდოდ, მასში ასახულია უფრო ძველი ვითარება, რომელიც მოწმობს, რომ ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ტროპარები აღდგომის კანონის ორგანული ნაწილი არ ყოფილა და მათი ერთ კანონში გაერთიანება ლიტურგიკული პრაქტიკით იყო შეპირობებული. სწორედ ამ ვითარებას ასახავს Par. 5, K 16 და K 38 ხელნაწერები. შედარებით გვიანდელი ვითარების ამსახველია Sin. 70.

საყურადღებოა ისიც, რომ წმინდა იოანე დამასკელის აღდგომის კანონი დასტურდება sin. 5 ხელნაწერშიც. ტექსტი აქაც ვრცელია, კერძოდ, თითოეულ გალობას ემატება ორი ტროპარი: დიდებისა და აწ დისა.

დასკვნათა მართებულობისა და სისრულისათვის მნიშვნელოვანია კანონის შედარება ძველბერძნულ ვერსიებთან. აქამდე ქართული თარგმანები შედარება ხდებოდა მხოლოდ ძველბერძნული ტექსტის გამოცემებთან:

„დამასკელის ამ კანონის ძველი ქართული თარგმანების შესწავლა შეუძლებელია მათი ბერძნული ორიგინალის გათვალისწინების გარეშე. ეს კანონი არაერთგზისაა გამოცემული ბერძნულად პიტრას, კრისტ-პარანიკასის, ნილის, უელემის, ლოვიაგინის და სხვათა მიერ“ (ხაჩიძე, 1999:36).

Vat.771-ში. აღდგომის კანონი დასტურდება 192v-193v გვერდებზე. K 79 და Par.5 ხელნაწერებში გამოვლენილ აღდგომის კანონის ეფრემ მცირის რედაქციის ვარიანტები, რიტმული დაყოფის თვალსაზრისით, იდენტურია. ამ მხრივ, ჩვენ მიერ დასახელებული წყაროები იმავე ვითარებას ასახავს, რომელიც Vat. 771-ში დასტურდება. ამ მიმართებისა და თარგმანის ხასიათის კიდევ უფრო ნათელსაყოფად დავიმოწმებთ მესამე გალობის ძლისპირის ტექსტს:

„მოვედით და ვსუათ სასუმელი ახალი

არა კლდით მყარით ნიშოვანქმნილი

არამედ უხრწნელებისა წყაროდ

ქმნილი ქრისტეს საფლავით

რომლითა განვძლიერდით“ (K 79, 230v).

“Δεῖτε πόμα πίναμεν καινόν,
οἷκ ἐκ πέτρας ἀγόνου τερατουργούμενον,
ἀλλ' ἀμφαρσίας πηγῆν
ἐκ τάφου ὀμφήσαντος Χριστοῦ,
ἐν ᾧσπερεοῦμεθα“ (Vat. 771, 192v-193r).

დამოწმებული ტექსტები ცხადყოფს ეფრემ მცირის თარგმანის ხასიათს და სიზუსტის იმ ხარისხს, რომელითაც იგია შესრულებული.

მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ, Vat. 771-ში არ დასტურდება ღვთისმშობლის კანონი. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ხელნაწერი ტიპიკონის განვითარების იმ საფეხურს ასახავს, როცა ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ტროპარები აღდგომის მსახურებაში აღარ იგალობებოდა. ეს გარემოება მნიშვნელოვანია კანონის ეფრემ მცირის თარგმანის წყაროს ძიების საკითხისათვის.

გამოავლინე სრულდება საცისკრო კანონის შემდეგ. ტიპიკონის თანახმად, აღდგომის მსახურებაში მითითებულია განმანათლებლის ერთი მუხლი („ჯორცითა მიიძინე...“), რომელიც იკითხება სამგზის (ზატიკი, 1999: 8).

„ჯორცითა მიიძინე...“ ერთი და იმავე რედაქციის ტექსტით დასტურდება Par. 5-ის მესამე ნაწილსა და K 79-ში. დასტურდება მხოლოდ მცირეოდენი განსხვავებანი, რომლებიც დასაშვებია ერთი რედაქციის ფარგლებში. გამოავლინეს ეს ტექსტი დადასტურდა Vat. 771 ხელნაწერშიც.

„ხორცითა მიიძინე, ვითარცა მოკუდავმან,
მეუფემან და უფალმან,
და მესამესა დღესა აღსდგე,
არამედ თანააღადგინე ხრწნილებისაგან ადამ,
ესე არს პასექი უხრწნელებისა,
მაცხოვარი [...]“ (Par. 5, 232v).

ვფიქრობთ, გამოავლინეს დამოწმებული ტექსტი გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისაა, რადგან ეფრემ მცირის მიერ თარგმნილ აღდგომის კანონში ძველბერძნული **πάσχα** გადმოღებულია როგორც **პასექა**. ადრეულ თარგმანებში შესაბამის ადგილას დასტურდება **პასექი**. სხვაგვარი ვითარებაა ამ შემთხვევაში, კერძოდ, ამ ფრაზის – Πάσχα τῆς ἀμφαρσίας, τῆς κόσμου σωτηρίου, თარგმანში **Πάσχα** გადმოღებულია როგორც **პასექი**.

ჩვენ მიერ დამოწმებულ ორსავე ქართულ წყაროში დასტურდება განმანათლებლის მეორე მუხლიც:

„ძლიერმან ბრძოლასა შინა
ხრწნილებაჲ დათრგუნა და აღდგა,
მეუფემან მშვიდობისამან
მშვიდობაჲ მოგუართუა და დადგა
ყოველი დაბადებული განსცხრებოდენ
პასექსა, ცხორებისა პასექსა“ (K 79, 232v, Par.5, 275r).

კვლევის ამ ეტაპზე Vat.771-ში ვერ გამოვავლინეთ შესაბამისი ძველბერძნული ვარიანტი.

ჩვენ მიერ ჩატარებული სამუშაო მცირე ნაწილია იმ კომპლექსური კვლევისა, რომელიც აღდგომის კვირის საგალობლების ქართულ და ძველბერძნულ ვერსიათა მიმართებათა დადგენისთვისაა საჭირო.

დასკვნები

K 79 ხელნაწერში დასტურდება აღდგომის დღესასწაულის განგება, რომელიც, რედაქციული თვალსაზრისით, არაერთგვაროვან სურათს ქმნის – საგალობელთა ნაწილი გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისაა, ნაწილი – ეფრემ მცირისა.

მოგვიანო პერიოდის ხელნაწერებში (K 79, K 16, K 38) აღდგომის საგალობლების ეფრემ მცირის თარგმანების შეტანა ცხადყოფს მათ მნიშვნელობას ბიზანტიურ საღვთისმსახურო ტრადიციასთან დაახლოების ხანგრძლივ პროცესში.

აღდგომის კანონში დუბლირებულია ძლისპირები, რაც, ზოგადად, K 79 ხელნაწერისათვის დამახასიათებელია. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ძლისპირთა ის თარგმანი, რომელიც დასაწყისების სახითაა მოცემული, არ ეკუთვნის წმინდა გიორგი მთაწმინდელს და მანამდელი რედაქციისაა, რომელიც Par.5 ხელნაწერის პირველ ნაწილში დასტურდება.

K 79 ხელნაწერში ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის კანონი ცალკე, აღდგომის კანონის შემდეგაა მოცემული. ჩვენ მიერ განხილულ ყველა სხვა წყაროში ეს ტროპარები შედის უშუალოდ აღდგომის კანონის შემადგენლობაში.

ღვთისმშობლის კანონის შესახებ მითითება დასტურდება Sin.70 ხელნაწერშიც, რომელშიც იგი აშიაზე, დასაწყისების სახითაა მოცემული.

აღდგომის კანონი დიდებისა და აწ დას მუხლებითაა გავრცობილი Sin. 5 ხელნაწერშიც, აწ დას მუხლები, რომლებიც შინაარსობრივად ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისადმია მიძღვნილი გარკვეულ სიახლოვეს ავლენს ღვთისმშობლის კანონის მუხლებთან.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- №5 ხელნაწერი, საფრანგეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკა.
 №5 ხელნაწერი, წმინდა ეკატერინეს მონასტერი, სინას მთა.
 №16 ხელნაწერი, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი.
 №38 ხელნაწერი, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი.
 №70 ხელნაწერი, წმინდა ეკატერინეს მონასტერი, სინას მთა.
 №79 ხელნაწერი, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი.
 №771 ხელნაწერი, ვატიკანის სამოციქულო ბიბლიოთეკა.
 გაბიძაშვილი, ე. (2011). *ძველი ქართული მწერლობის ნათარგმნი ძეგლები 5, ლიტურგიკა, ჰიმნოგრაფია*. თბილისი: თბილისის სასულიერო სემინარიისა და აკადემიის გამომცემლობა.
 ზატკი, (1999). თბილისი
 კეკელიძე, კ. (1960). *ქართული ლიტურატიურის ისტორია, ტომი პირველი*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
 ჟამნი, (1899). თბილისი: ექვთიმე ხელაძის სტამბა.
 ხაჩიძე, ლ. (1999). წმ. იოანე დამასკელის აღდგომის კანონის ძველი ქართული თარგმანები. თბილისი: *სამეცნიერო-საღვთისმეტყველო შრომები*. I გვ. 31-45.
 ხაჩიძე, ლ. (2011). ეფრემ მცირე და და ქართული ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული ტრადიცია. თბილისი: *ქრისტიანული კვლევები IV*. გვ. 197-206.
 Πεντηκοστήριον (1890). Βενετία: Εκ του ελληνικού τυπογραφείου Ο Φοίνιξ.

Πεντηκοστάριον (2002). Αθήνα: εκδόσεων της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

REFERENCES

- №5 khelnats'eri. [*Manuscript №5*] saprangetis natsionaluri bibliotek'a
 №5 khelnats'eri. [*Manuscript №5*] ts'minda ek'at'erines monast'eri,
 sinas mta
 №16 khelnats'eri. [*Manuscript №16*] kutaisis sakhelmts'ipo ist'oriuli
 muzeumi
 №38 khelnats'eri. [*Manuscript №16*] kutaisis sakhelmts'ipo ist'oriuli
 muzeumi
 №70 khelnats'eri. [*Manuscript №70*] ts'minda ek'at'erines monast'eri,
 sinas mta
 №79 khelnats'eri. [*Manuscript №79*] kutaisis sakhelmts'ipo ist'oriuli
 muzeumi
 №771 khelnats'eri, [*Manuscript №771*] vat'ik'anis samotsikulo bibliotek'a
 gabidzashvili, e. (2011). *dzveli kartuli mts'erlobis natargmni dzeglebi 5, lit'urgik'a, himnograpiia*. [*Translated works of ancient Georgian literature 5, Liturgy, Hymnography*]. tbilisi: tbilisis sasuliero seminariisa da ak'ademiis gamomtsemloba.
 zat'ik'i, (1999). [*The Pentecostarion*]tbilisi
 k'ek'elidze, k'. (1960). *kartuli lit'erat'uris ist'oria*, [*History of Georgian Literature*]. t'omi p'irveli. tbilisi: sabch'ota sakartvelo.
 zhamni, (1899). [*The Horologion*]tbilisi: ekvtime kheladzis st'amba
 khachidze, l. (1999). *ts'm. ioane damask'elis aghdgomis k'anonis dzveli kartuli targmanebi*. [*The ancient Georgian Translations of the "Canon of Easter" of St. John of Damascus*] tbilisi: sametsniero-saghtismet'q'velo shromebi I gv. 31-45.
 khachidze, l. (2011). *eprem mtsire da da kartuli lit'urgik'ul-himnograpiuli t'raditsia*. [*phrem Mtsire and Georgian Liturgical Hymnographical Traditions*]. tbilisi: krist'ianuli k'vlevebi IV. gv. 197-206.
 Pentikostáron (1890). [*The Pentecostarion*] Venetía: Ek tou ellinikou typografeiou O Foínix.
 Pentikostáron (2002). [*The Pentecostarion*] Athína: ekdóseon tis Apostolikís Diakonías tis Ekklisías tis Elládos.